

Släkthistoriska Studier

Publicerad av Genealogiska Föreningen | Published by the Genealogical Society of Sweden

Släkthistoriska Studier 2022:102

Röd i Norra Sandsjö

Från ensamgård till släktby cirka 1612-1830

Göran Sparrlöf

epost: goran.sparrlof@gmail.com

Publicerad den 12 juli 2022

DOI: 10.55797/qzs060 och ISSN 2004-3910

Öppen tillgång genom en Creative Commons CC BY 4.0 licens.

Copyright på artikeln tillhör författarna.

Publicerad på Kungliga Bibliotekets OJS-plattform publicera.kb.se.

Citera artikeln (exempel): Sparrlöf G., *Röd i Norra Sandsjö: Från ensamgård till släktby cirka 1612-1830*, Släkthistoriska Studier 2022:102.

Släkthistoriska Studier publiceras av Genealogiska Föreningen (org. nr. 802001-19643), Lövströms Allé 7, Sundbyberg. Kontakt: shs@genealogi.net

Röd i Norra Sandsjö

Från ensamgård till släktby cirka 1612–1830

Göran Sparrlöf

Publicerad 12 juli 2022

I den följande gårdsgenealogin behandlas Röd i Norra Sandsjö socken i Västra härad, Småland, mellan cirka 1612 och 1830. Röd var från början en ensamgård som räknade ett helt mantal skatte, men genom arvsskiften och hemmansklyvningar förvandlades den till en släktby med fyra gårdar på vardera en fjärdedels mantal. Under 1800-talets första årtionden såldes dessa efterhand och nya ägare tog över. Ägarlängden inleds med Peder Jonsson (känd 1617–1661) och hans hustru Marit Unnesdotter. Peder Jonsson var nämndeman, lagmanstingsnämndeman och riksdagsman 1644. Han var också kronans hejderidare i Västra härad. Efter hans död delades Röd mellan sönerna Jon Persson (död 1703) och Arvid Persson (död 1676), men den förstnämndes son Per Jonsson (1646–1730) lyckades återförena gården och bli ägare till alltsammans. Han var också rusthållare i Röd. I nästa generation delades Röd mellan fyra av Jon Perssons döttrar och deras fjärdedelshemman följs till dess att de går ur släktens ägo. Förutom att vara en gårdsgenealogi tecknas biografier över de tre första ägargenerationerna, men beträffande döttrarna och deras efterlevande har det biografiska reducerats till ett minimum. Fokus ligger i stället på ägarförhållandena.

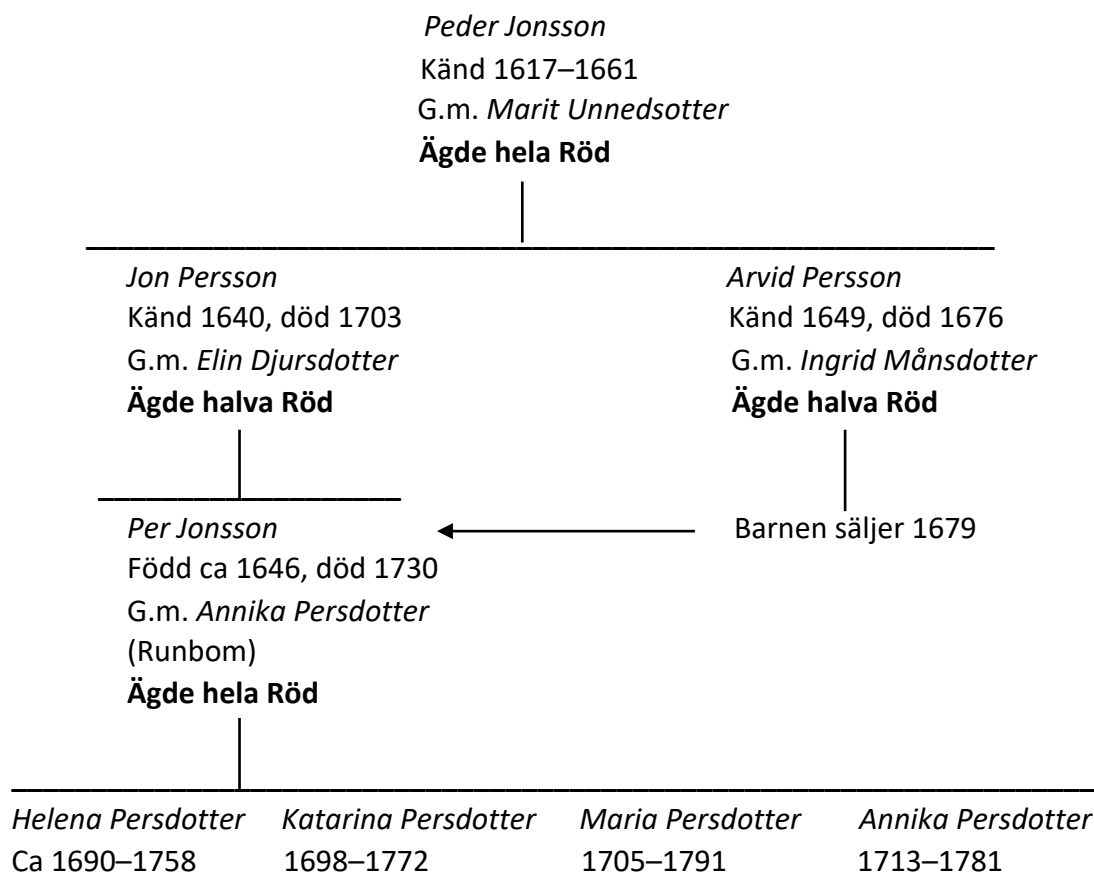
Skattebonden Peder (Per) Jonsson i Röd i Norra Sandsjö socken i Västra härad på det småländska höglandet var otvivelaktigt en framträdande person på lokalplanet. I historiska källor kan han med säkerhet identifieras från och med 1617 och han nämns sista gången i livet 1661. Efter småländska mått var han något av en storbonde. Han var också kronans hejderidare i Västra härad samt nämndeman, lagmanstingsnämndeman, sexman och riksdagsman. Mot slutet av sin karriär nämns han som häradshövding. I egenskap av sexman undertecknade han Norra Sandsjö's mantalslängder 1653–1655 genom att rita ett hjärta bredvid sitt namn. Det var hans bomärke.¹ Röd, som i äldre tid stavades Röö och ibland Rööör, var på Peders tid en odelad ensamgård som räknade ett helt mantal. Mantalet var inte ett arealmått, utan en skatteklass efter vilken en gårds avkastning eller ränta beskattades. Peder och hans hustru Marit Unnesdotter ägde hela Röd, men de hade också torp och utjordar i trakterna norr om huvudgården.

¹ RA, Mantalslängder, Jönköpings län 11 (s. 912), 12 (s. 963), 13 (s. 1000) och 14 (s. 852).

Marit Unnesdotter och Peder Jonsson i Röd har tidigare behandlats av Nils Hård af Segerstad i Släktforskarnas årsbok 2005.² Han utgår från bonden Unne i Bjärkaryd i Hylletofta socken, död vid 1600-talets början, och följer hans ättlingar fram till det tidiga 1700-talet. Det sker i form av utvikbara släkttavlor, en för varje barn. Presentationsformen ger en god genealogisk överblick och tavlorna fungerar bra som utgångspunkter för fördjupande studier med biografisk inriktning. Marit Unnesdotter och hennes efterlevande finns i släkttavla fem.

Den här studien är emellertid en gårdsgenealogi och det är endast ättlingar till Marit som ägt jord i Röd som behandlas. Breda biografier ska tecknas över de tre första ägar-generationerna, men om Arvid Persson i generation två finns föga information i källorna. Därefter delades gården mellan fyra döttrar, och deras ättlingar i Röd ska kartläggas till 1800-talets första årtionden (se tavla 1). Då försvann släkten efterhand från Röd och andra tog över. I denna del av utredningen ligger tyngdpunkten på släkt- och ägarförhållandena. Utrymmet för det rent biografiska har begränsats. Om redovisade händelser född/döpt, vigda eller död/begraven kan återfinnas på förväntad plats i respektive ministerialbok så anges inte en källhänvisning, men den använda ministerialboken redovisas i källförteckningen.

Tavla 1.

Fortsättning Tavla 2

² Hård af Segerstad (2005).

Marit Unnesdotter (nämnd 1631–1653) och Röds gård

Den första generationen som ska belysas är Marit Unnesdotter och Peder Jonsson. Hon var dotter till skattebonden och fjärdingsmannen Unne i Bjärkaryd, känd 1585–1606.³ Han avled senast 1612, ty på hösten detta år omtalas hans hustru Kerstin som änka.⁴ Marit nämns med namn första gången år 1631,⁵ men indirekt kan hennes tidigare existens beläggas och hon hade varit gift tidigare. Om detta gifte finns information i konceptdomboken från 1633. Hennes första man hette Peder Pedersson; de hade bott i Röd och domboken nämner fyra döttrar till dem.⁶ Denne Peder Pedersson omtalas i Västra härads dombok den 29 oktober 1612 och han kallas »Peder i Röo«. Hans svärmor, änkan Kerstin i Bjärkaryd, hade sålt sin andel av Bjärkaryds östergård till en av sina söner, men för detta måste de övriga barnen kompenseras. Det är bland dessa som »Peder i Röo« nämns.⁷ Orsaken är lätt att räkna ut då Marit Unnesdotter var dotter till Kerstin. Nästa år, 1613, var Peder Pedersson antagligen avliden. Han är inte skattskrivnen i Röd. Där hans namn skulle ha stått finns i stället en icke namngiven änka. Året därpå, 1614, har namnet Peder kommit tillbaka i skattelängderna.⁸ Samme »Peder i Röo« var bisittare vid ett ting i »Sandziö fierdingh« den 31 oktober samma år.⁹ En tolkning av detta är att Peder Pedersson var avliden, att 1613 års änka var Marit Unnesdotter och att den år 1614 omtalade Peder var hennes nya man, Peder Jonsson. Säkert är att vår Peder Jonsson fanns i Röd den 6 juni 1617, ty då valdes han till nämndeman i Västra häradsrätt och hans fadersnamn och boendeplats anges i domboken.¹⁰ Med nämndemanstiteln och gårdsnamnet som markörer kan han följas i Röd under resten av sitt liv. Peder Jonssons närvaro bör betyda att Marit Unnesdotter var gift med honom.

Arvet efter Peder Pedersson omfördelades inom familjen år 1633 och det är detta som målet i konceptdomboken handlar om. Genom byte blev Marit Unnesdotter och Peder Jonsson ägare till hela Röds gård och lite därtill. Bakgrunden är emellertid komplicerad och kunskapsluckor finns. Enligt gällande lag ärvde inte äkta makar varandras andelar i ett dödsbo. Den avlidnes andel gick i stället till barnen.¹¹ I det här fallet hade Peder Pedersson ärvts av sina döttrar och år 1633 var dessa Elin Persdotter i Forsa, Kerstin Persdotter i Ulvstorp, Ingrid Persdotter i Bjännesby samt avlidna Karin Persdotter i Ryd. Samtliga var eller hade varit gifta. Deras fadersarv bestod av halva Röd, det några kilometer norrut liggande torpet Tagekullen, en utjord i Nyaby samt ängsmarker i Bjännesby (för en karta över trakterna kring Röd, se bild 1). Det var denna egendom som Peder Jonsson och Marit Unnesdotter bytte till sig.¹² På så sätt blev de ägare till alltsammans, ty Marit måste sedan tidigare ha varit ägare till den andra halvan av Röd. Bytesobjektet var en halv gård i Forsa i Bringetofta socken. Gården hade Peder Jonsson köpt så sent som år 1630.¹³ Kanske var den redan från början avsedd som ett bytesobjekt. Sammanfattningsvis hade Peder och Marit blivit ägare till Röd, torpet Tagekullen samt jordar i

³ RA, Landskapshandlingar, Smålands handlingar från 1585:2B (faskikel 1, s. 382) till 1591:5 (faskikel 1, fol. 153) samt från 1599:4 (faskikel 4, fol. 72) till 1606:19 (faskikel 3, fol. 56v). Landskapshandlingar 1592–1598 saknas.

⁴ VaLA, Göta hovrätt. Advokatfiskalens arkiv EVIIAAAC:2, Västra häradsrätt, 29 oktober 1612 (opaginerad; AD bildid v190278.b4230).

⁵ Göta hovrätt. Advokatfiskalens arkiv EVIIAAAC:27, Västra häradsrätt, 25 augusti 1631 (fol. 25v).

⁶ VaLA, Västra häradsrätt AI:2, ting 14–15 september 1633 (opaginerad; RA bildid C0112935_00051).

⁷ Göta hovrätt. Advokatfiskalens arkiv EVIIAAAC:2, Västra häradsrätt, 29 oktober 1612 (opaginerad; AD bildid v190278.b4230).

⁸ Landskapshandlingar, Smålands handlingar 1613:4 (faskikel 6, s. 3); 1614:3 (faskikel 3, fol. 1v).

⁹ Göta hovrätt. Advokatfiskalens arkiv EVIIAAAC:2, Västra häradsrätt, 31 oktober 1614 (opaginerad; AD bildid v190278.b3260).

¹⁰ Göta hovrätt. Advokatfiskalens arkiv EVIIIAAAC:2, Västra häradsrätt, 6 juni 1617 (s. 8).

¹¹ Inger (1986, s. 31f).

¹² Västra häradsrätt AI:2, ting 14–15 september 1633 (opaginerad; RA bildid C0112935_00051).

¹³ Västra häradsrätt AI:1, ting 25 juni 1630 (opaginerad; RA bildid C00112934_00140).

Nyaby och Bjännesby. De ägde också hemmanet Hyltan norr om Röd. Det var taxerat till en fjärdedels mantal och makarna hade köpt det från kronan. De fick fasta på förvärvet den 25 augusti 1631.¹⁴ Beträffande utjorden i Nyaby är inget känt om dess vidare öden, men Hyltan köptes 1656 av sonen Jon Persson (se nedan).

Marit Unnesdotter nämns sista gången i 1653 års mantalslängd, men sedan är hon borta.¹⁵ Hon kan ha fyllt 63 år och passerat den övre gränsen för mantalsskatten, men hon kan också ha varit avliden. I detta sammanhang kan ett mål i 1658 års dombok nämnas. Peder Jonsson och sonhustrun Lisbeth var osams om ett dödsbo, men det var nog inte Marits kvarlåtenskap som det handlade om. Mera troligt är att den avlidne var Lisbeths man, som är en för eftervärlden okänd son till Marit och Peder. Sonen var inte närvarande vid tingsförhandlingen och Lisbeth företrädde av sin bror, studenten Andreas Gudmundi från Bjädesjö i Myresjö socken.¹⁶

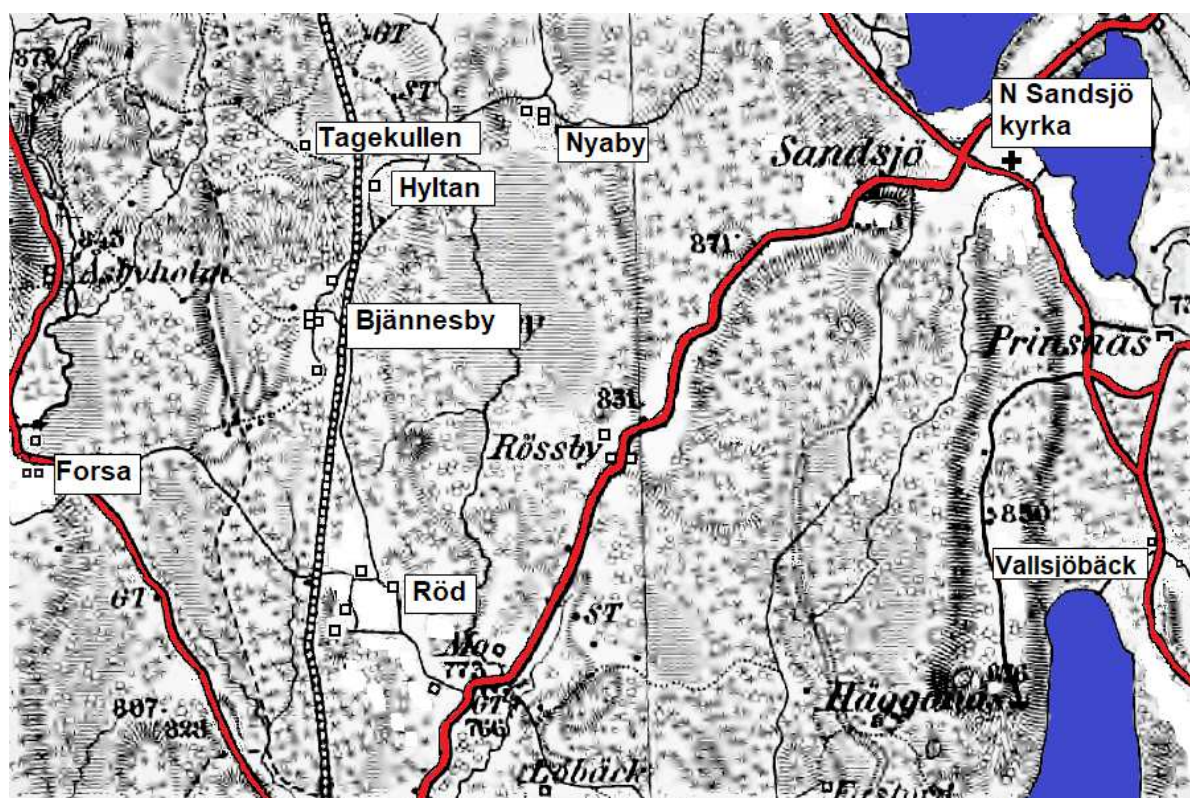

Bild 1. Trakterna kring Röd. Bearbetat utsnitt ur 1875 års generalstabskarta. Sockennamnet Sandsjö preciserades 1885 till Norra Sandsjö.

Peder Jonsson i Röd (känd 1617–1661)

Peder Jonsson i den första generationen kom till Röd genom att gifta sig med Marit Unnesdotter, men om hans bakgrund är inget känt. Ett par lösa trådändar ges dock av två konflikter som avhandlades inför häradsrätten vid flera tillfällen åren 1635–1638. Av dessa framkommer att Peder Jonsson hade en syster som hette Kerstin Jonsdotter, gift med Peder Jönsson i Bårestorp i Svenarums socken. Hon var död 1635 och efterlämnade inga barn. Vidare omtalas en halvbror till Peder Jonsson som hetat Erik och som hade dottern Kerstin (Karin) Eriksdotter. I januari 1638 sägs hon ha varit gift med Peder Amundsson i Torarp i Svenarum i över 30 år, men i juli samma år uppges maken heta

¹⁴ Göta hovrätt. Advokatfiskalens arkiv EVIIAAAC:27, Västra häradsrätt, 25 augusti 1631 (fol. 25v).

¹⁵ Mantalslängder, Jönköpings län 11 (s. 905) och 12 (s. 956).

¹⁶ Göta hovrätt. Advokatfiskalens arkiv EVIIAAAC:28a, Västra häradsrätt, 30 juni–7 juli 1658 (s. 21).

Påvel och han bodde i Ekön i samma socken. Konflikten började med att Peder Jönsson i Bårestorp vid arvsföret efter hustrun hade undangömt en ox. Den fanns hos Måns i Boatorp, som hävdade att han fått djuret som betalning för en skuld. Därefter sålde Måns oxen till Peder Jonsson, men nekade sedan till att han fått betalt. Komplotten uppdagades emellertid och vittnen intygade att de hade sett när betalningen överlämnades. I nästa fas skedde ett häftigt uppträdande vid ett gästabud. Måns for ut mot Peder Jonsson och påstod att han i ungdomen skulle ha legat med sin brorsdotter. På detta följde nya rättegångar, men Peder Jonsson kunde fria sig och brorsdottern från beskyllningen.¹⁷

Antagligen var Peder Jonsson gift med Marit Unnesdotter redan 1614, men först år 1617, då han valdes till nämndeman, är äktenskapet säkerställt. Den 22 juni 1618 satt Peder Jonsson med vid ett ting i den nästan nybyggda tingsladan i Sävsjö. Ett starkt åskväder rådde och plötsligt slog blixten ner i den tydligtvis ganska fullsatta byggnaden. Att den som beskrivit händelsen i domboken var omtumlad märks mellan raderna. Träflisor och virke hade flugit genom luften, det var blod överallt, tre bönder hittades döda i bråten, andra var skadade eller chockade. Nämndens ledamöter ser dock ut att ha klarat sig ganska bra, men några av dem blödde och rättegångsbordet var fläckat av blod.¹⁸

Peder Jonssons tid som nämndeman i Västra häradsrätt varade 44 år och han var närvarande i stort sett vid varje ting. Till slut kan han ha varit den äldste nämndemannen och mot slutet av sin bana finns ett exempel på att han kallades häradsdomare.¹⁹ Peder Jonsson satt också med som nämndeman och representant för Västra härad i lagmanstinget, vilket i det här fallet var Tiohäradslagsaga. Lagmanstingets protokoll är ojämnt bevarade, men i princip sammanträdde tinget på olika ställen en gång om året under ledning av lagmannen och andra dignitärer. I det här sammanhanget nämns Peder Jonsson tidigast den 14 oktober 1624, då han deltog i en häradsyn i trakterna kring Vrigstad. Vid en snabb genomgång av bevarade protokoll finner vi honom som närvarande vid lagmansting i Vetlanda 1631, Värnamo 1636 och 1653, Växjö 1637, Hössjö i Slätthögs socken 1641 och 1655, Norra Sandsjö 1645, Hindsekind i Värnamo socken 1653 samt i Rösa i Skede socken 1654. Han har också deltagit i syneförrättningar i socknarna Skirö, Nydala och Älghult. Den senare ägde rum den 16–19 september 1654 och det är sista gången som Peder figurerar i lagmanstingets protokoll.²⁰

Vid Västra häradsrätts sommarting 1661 var Peder Jonsson vid full vigör, ty då kunde han ur minnet redogöra för en syn som hållits i Malmbäck 49 år tidigare. Han hade själv deltagit i syneförrättningen. Syneprotokollet hade förkommit, men Peder Jonssons uppgifter godtogs av rätten.²¹ Tre månader senare deltog han för sista gången i en tingsförhandling och det var vid ett extra ordinarie ting som hölls i Hjälmseryd den 17 september 1661.²² Två dagar senare började hösttinget i Sävsjö, men Peder var inte närvarande. Han saknades också vid ett ting på Lundholmen den 19 december och när vintertinget 1662 började den 31 januari invaldes två nya nämndemän. En av dem var sonen Arvid Persson i Röd.²³ Sista gången som Peder Jonsson omtalas i livet är således i protokollet från tinget i Hjälmseryd.

¹⁷ Göta hovrätt. Advokatfiskalens arkiv EVIIAAAC:27, Västra häradsrätt, 5–6 mars 1635 (s. 7), 7–18 mars 1636 (s. 11), 26–27 oktober 1636 (s. 167), 7–28 juni 1637 (s. 10), 2 oktober 1637 (s. 25), 26 januari 1638 (s. 9), 10–11 juli 1638 (opaginerad; AD bildid v190303.b1430).

¹⁸ Göta hovrätt. Advokatfiskalens arkiv EVIIAAAC:2, Västra häradsrätt, 18 juni 1618 (fol. 1v–5v). Det bör nämnas att tingsplatsen inte låg på samma plats som den nutida tätorten Sävsjö, utan i Sävsjö by strax väster därom.

¹⁹ Göta hovrätt. Advokatfiskalens arkiv EVIIAAAC:28a, Västra häradsrätt, 25 juni 1656 (s. 25).

²⁰ Göta hovrätt. Advokatfiskalens arkiv EVIICD:1, Tiohäradslagsmansrätt (AD bildid v405133.b640, b760, b1110, b1150, b1270, b1550, b1700, b1770, b1890, b2030, b2080, b2110 och b2140).

²¹ Göta hovrätt. Advokatfiskalens arkiv EVIIAAAC:28a, Västra häradsrätt, 7–8 juni 1661 (s. 11).

²² Göta hovrätt. Advokatfiskalens arkiv EVIIAAAC:28a, Västra häradsrätt, 17 september 1661 (fol. 18v).

²³ Göta hovrätt. Advokatfiskalens arkiv EVIIAAAC:28a, Västra häradsrätt, 31 januari 1662 (s. 3).

I Ludvig Mårtenssons förteckning över bondeståndets riksdagsmän är Peder Jonsson i »Röör« antecknad som representant för Västra härad vid 1644 års riksdag.²⁴ Bondeståndets riksdagsmän utsågs av häradstingen och valet av Peder Jonsson bör ha haft en koppling till att han varit nämndeman i nästan 30 år. Information om valproceduren saknas emellertid och hans eventuella insatser i Stockholm är också okända eftersom protokoll från bondeståndet saknas. Viktiga frågor för bönderna var det höga skattestrycket och kronans godsavsöndringar till den mer eller mindre skattebefriade adeln. Avsöndringarna medförde att en växande skattebörd vältrades över på de övriga stånden.

Peder Jonsson som hejderidare

I källorna kallas Peder Jonsson skogvaktare och hejderidare om vartannat, men hejderidaren var överordnad. I *Svenska akademins ordbok* uppges att en hejderidare övervakade kronans skogar inom ett större område, vanligtvis ett härad. Något geografiskt ansvarsområde för en skogvaktare anförs däremot inte. *Nordisk familjebok* (uggleupplagan) ger ungefär samma besked, men den nämner även att hejderidaren var en lägre befattningsgrad inom Jägeristaten. Hur verksamheten såg ut på den lokala nivån tycks vara ett utforskat område och på den punkten svävar Peder Jonsson i ett tomrum. Dessutom ger källorna motstridiga uppgifter om tidpunkterna då han började och slutade sin tjänst. Uppgifterna om Peder Jonsson i Samzelius' biografiska anteckningar om Jägeristatens personal är också förvirrande. Det enda som stämmer överens med den här utredningen är datumet på ett kungligt brev om Röd, men innehållet är missuppfattat.²⁵

Peder Jonsson tillsattes som hejderidare i Västra härad genom en fullmakt som Gustav II Adolf undertecknade den 7 april 1624. Som hejderidare skulle han inom häradets 20 socknar efterspana och lagföra tjuvjägare samt personer som olovligen fällde ekar. Vissa djur som till exempel hjortar och rådjur samt all ekskog var kronans egendom. Som lön för detta fick han sin gård skattebefriad på behaglig tid, det vill säga tills vidare. Dessutom befriades hans drängar från utskrivningarna.²⁶ Tre år senare, den 20 december 1627, förbättrades villkoren till en donation på livstiden.²⁷ Sådana skulle bekräftas av varje ny regent och bekräftelsebrev utfärdades av drottning Kristinas förmyndarregering den 7 augusti 1634²⁸ och av drottningen själv den 18 december 1644. Vid det senare tillfället fanns Peder Jonsson i Stockholm eftersom han deltog i årets riksdag. I drottningens bekräftelsebrev nämns han som »LandsCapiten och skogzwachtare i Smålandh«.²⁹

För att återknyta till diskussionen om hejderidare och skogvaktare är det uppenbart att Peder Jonsson hade en överordnad position oavsett vad han kallades. Han var tillsatt med en kunglig fullmakt, ansvarade för ett helt härad och hade livstids skattefrihet för sin gård. Han måste också ha haft medhjälpare ute i bygderna, men detta syns inte i källorna till den här studien. En jämförelse kan dock göras med skogvaktaren Mickel Jönsson i Tenhult. I hans fall vet vi att han var chef över en hel kader av skogvaktare och kronoskyttar i Jönköpings och Kronobergs län.³⁰ En annan oklarhet uppkommer av att det från och med 1638 fanns ytterligare en hejderidare i Västra härad. Han hette Nils Eriksson och var svärson till Mickel Jönsson.³¹ Inget är känt om hur denne och Peder

²⁴ Mårtensson (1950, s. 59). Det fanns ytterligare ett Röd i Västra härad och det låg i Malmbäcks socken. En kontroll i mantalslängderna visar att bonden i detta Röd hette Jöns.

²⁵ Samzelius (1915, s. 240).

²⁶ Landskapshandlingar, Smålands handlingar 1624:4 (RA bildid A0048270_00073 och A0048270_00185).

²⁷ Landskapshandlingar, Smålands handlingar, till exempel 1627:4 (faskikel 1, fol. 45v), 1628:4 (faskikel 2, fol. 41), och 1629:8 (fol. 46v, RA bildid A0048346_00053). Almquist ger ett annat datum för livstidsförläningen: 2 december 1627 (Almquist, 1931–1976, band 4:2, s. 891).

²⁸ RA, Riksregistraturet B:183 (fol. 661).

²⁹ Riksregistraturet B:224 (fol. 1565).

³⁰ Ström (1970); Sparrlöf (2015, s. 140).

³¹ Sparrlöf (2015, s. 140).

Jonsson förhöll sig till varandra i tjänsten, men vid vintertinget 1641 anklagades Peder Jonsson av Nils Eriksson för mottagande av muta. Peder blev dock frikänd.³²

Om tidpunkterna då Peder Jonsson började respektive lämnade sin tjänst ger källorna olika besked. Vid hösttinget 1642 begärde han att få ett tjänstgöringsintyg och han kallas »tillförene heidelrijdare« i protokollet. Han hade varit hejderidare i 31 år, men nu ville han av åldersskäl lämna tjänsten (»fordra sigh ifrån ty dienst«). Ett sådant intyg fick han också. Varken nämnden eller den närvarande allmogen hade något annat än gott att säga om honom.³³ Detta är till synes ett klart besked om att han hade lämnat sitt uppdrag, men så enkelt är det inte. I drottning Kristinas bekräftelsebrev från den 18 december 1644 framkommer att Peder Jonsson fortfarande var i tjänst och vid tinget den 2 september 1646 lät han åtala en bonde för olaga jakt.³⁴ På något sätt började allting om från början vid vintertinget 1649. Då begärde Peder Jonsson återigen att få ett tjänstgöringsintyg. I domboken uttrycks detta på följande sätt:³⁵

»nämndemannen Peder Jonsson i röör som hafuer warit heidelrijdare 36 åhr och hafuer två söner och tre måger i Cronones dienst, ryttare på tågh altså bewiliades honom itt ährligit och godt tingzwitnesbyrdh thet han hafuer ähr-ligen sigh ställt i lefuerne och beställningh«.

Trots detta åtalade han en bonde för tjuvjakt året därpå.³⁶ Motstridiga uppgifter finns också om tidpunkten då han gick i kronans tjänst. Enligt domböckernas uppgifter var det 1611 eller 1613, men fullmakten säger 1624. Kanske beror problemet på att begreppen skogvaktare och hejderidare användes som synonymer, trots att de förmodligen inte var det. En gissning är att Peder blev skogvaktare vid 1610-talets början. Hejderidare blev han 1624.

Om arvet efter Peder och Marit

Peder Jonsson avled vid 1660-talets början och den 31 januari 1664 inledde barnen, sönerna Jon Persson och Arvid Persson samt de gifta döttrarna Elisabet, Karin, Kerstin och Sissela, en serie av köp och försäljningar av sina arvslotter i Röd. Så här långt är familjekonstellationen överskådlig, men bilden kompliceras av att det bland säljarna också fanns efterlevande till Marit Unnesdotter i hennes första äktenskap. Dessa hade ärvt Marit, men saknade arvsrätt efter Peder Jonsson. Transaktionerna slutade med att Jon Persson och Arvid Persson blev ägare till var sin halva av Röds gård. Med dessa rader har en översikt av händelseförloppet tecknats, men en fördjupad redogörelse med källhänvisningar ska också lämnas.

De säljande döttrarna var Elisabet (Lisbet) Persdotter, gift med Sven Djursson i Rödja, Karin Persdotter, gift med Nils Eriksson i Bjännesby, Kerstin Persdotter, gift med Peder Pedersson i Rudö samt Sissela Persdotter i Högagärde. Hon bör ha varit änka eftersom hennes arvsberättigade barn omtalas. Marit Unnesdotters egna arvingar var hennes omyndiga barnbarn i Hyndarp, vilka företrädde av styvfadern Per Svensson, samt dottersonen Per Svensson i Ryd. Vidare nämns Kerstin i Ulvstorp, Ingrid Persdotter i Bjännesby samt Sissa i Forsa.³⁷ Kerstin och Ingrid kan vara identiska med de namnar som omtalas i domboken 1633. I så fall var de döttrar till Marit Unnesdotter.

³² Göta hovrätt. Advokatfiskalens arkiv EVIIAAAC:27, Västra häradsrätt, 20 mars 1641 (opaginerad; AD bildid v190303.b2000).

³³ Göta hovrätt. Advokatfiskalens arkiv EVIIAAAC:27, Västra häradsrätt, 10–11 oktober 1642 (fol. 25).

³⁴ Västra häradsrätt AI:2, ting 2 september 1646 (s. 24).

³⁵ Göta hovrätt. Advokatfiskalens arkiv EVIIAAAC:27, Västra häradsrätt, 19–20 februari 1649 (fol. 5).

³⁶ Göta hovrätt. Advokatfiskalens arkiv EVIIAAAC:27, Västra häradsrätt, 17–18 oktober 1650 (fol. 38v).

³⁷ Göta hovrätt. Advokatfiskalens arkiv EVIIAAAC:28b, Västra häradsrätt, 30–31 februari 1666 (s. 11–12).

Med denna genomgång av arvingarna är scenen iordningställd för de transaktioner som skedde under de första månaderna 1664 och som gjorde Jon Persson och Arvid Persson till hälftenägare i Röd. Om vi börjar med Jon Persson, så utökade han sin ärvda del i Röd genom ett byte och tre köp. Bytet genomfördes den 31 januari och det gick ut på att han överlämnade sin hustru Elin Djursdotters arvslott i Rödja till hennes bror, Sven Djursson i Rödja. Han var gift med Jon Perssons syster Elisabet och hennes arvslott i Röd lämnades i byte.³⁸ Kanske var det vid samma tillfälle som Jon Persson köpte sin syster Karin Persdotters systerlott samt två smådelar som såldes av Per Svensson i Ryd och Ingrid Persdotter.³⁹ Arvid Persson utökade sin ärvda andel i Röd genom fem köp och köpekontraktet är daterat den 16 mars. Han köpte systrarna Sissela Persdotters och Kerstin Persdotters andelar i Röd samt smådelar i gården som såldes av Kerstin i Ulvstorp, Sissa i Forsa och Per Svenssons styvbarn i Hyndarp. Jon Persson och Arvid Persson fick fasta på sina förvärv den 31 januari 1666.⁴⁰

Jon Persson och Arvid Persson delade således på Röd, men i processen uppstod en oenighet mellan dem och den avgjordes på sommaringet 1664. Det är svårt att se vad tvisten handlade om, men tingsrättens utslag ger fingervisningar om den saken. Dels hänvisade rätten till Jordabalken, som gav bröderna rätt att lösa hälften var, dels gjordes en markering om att Hyltan inte ingick i arvsdelningen. Gården var Jon Perssons privata egendom, ty han hade köpt den av föräldrarna.⁴¹ Om Arvid Persson har källorna inte mycket att berätta. Förutom transaktionerna 1664 är han mantalsskriven i Röd 1649–1676, har en hustru från och med 1653, valdes till nämndeman i Västra häradsrätt den 31 januari 1662 och avled 1676.⁴² Han levde vid årets mantalsskrivning, men var död när sommaringet började den 26 juli.⁴³ Hustrun hette Ingrid Månsdotter. I mantalslängderna är hon antecknad 1653–1676 och hon nämns som död 1679.⁴⁴ Makarna efterlämnade sex barn, men inget av dem stannade kvar i Röd. Deras gårdshalva köptes 1679 av kusinen Per Jonsson, det vill säga av Jon Perssons son (se nedan).

Andra generationen: Jon Persson (känd 1640, död 1703)

Till den andra generationen i Röd hör Jon Persson, som genom arv, byte och köp blev ägare till halva gården. Han avled i hög ålder 1703 och i dödboken skrev kyrkoherde Abraham Krook den följande nekrologen:⁴⁵

»den 13 Julij [1703] afsombnade den Gambla dannemannen Jon Persson i Röo och begrofs dn. 8 Trinitatis Söndag war en mycket hederlig och berömmeligh bondekarl begåfwat med stort förstånd samt dygd och ähra herbergerat i wällmakten både Generaler och öfuerstar samt stora grandes officerare och andra hade lefuat efter G[ud]s budh som möjligast både öfuat kärlek emot gudh och sin nästa upfostrat wackra barn som honom i höga ålderdomen skötte, twänne gånger gift en fader för nijo barn, Warit i Cronans tjänst ryttare 1644 drottning Christinæ krich, änkring 9 åhr, när han mätt af åld[er] trött af lefuande dödde han 93 år gamal [--].«

Det finns två teman i nekrologen, familjen och det militära. Krooks uppgifter om det senare är emellertid kryptiska och bevarade källor fokuserar i stället på Jon Persson som

³⁸ Göta hovrätt. Advokatfiskalens arkiv EVIIAAAC:28a, Västra häradsrätt, 3–4 februari 1664 (s. 17).

³⁹ Göta hovrätt. Advokatfiskalens arkiv EVIIAAAC:28b, Västra häradsrätt, 30–31 februari 1666 (s. 11).

⁴⁰ Göta hovrätt. Advokatfiskalens arkiv EVIIAAAC:28b, Västra häradsrätt, 30–31 januari 1666 (s. 12).

⁴¹ Göta hovrätt. Advokatfiskalens arkiv EVIIAAAC:28a, Västra häradsrätt, 2–3 juni 1664 (s. 13).

⁴² Mantalslängder, Jönköpings län, från 7 (s. 981) till 27 (s. 109).

⁴³ Göta hovrätt. Advokatfiskalens arkiv EVIIAAAC:29, Västra häradsrätt, 26 juli 1676 (fol. 40v).

⁴⁴ Mantalslängder, Jönköpings län 37 (s. 109); Göta hovrätt. Advokatfiskalens arkiv EVIIAAAC:29, Västra häradsrätt, 27–30 januari 1680 (s. 32).

⁴⁵ VaLA, Norra Sandsjö kyrkoarkiv BI:1 (s. 309).

rustande bonde. Därmed aktualiseras också hans ekonomiska förutsättningar, det vill säga jordägandet. Detta samt familjen är det första som ska belysas. På en gång kan sägas att nekrologens åldersuppgift är för högt satt, ty den implicerar att Jon Persson är född 1610 eller däromkring. Det samlade källunderlaget och framför allt de beskrivna arvsföljderna visar att Jon var son och arvinge till Peder Jonsson och Marit Unnesdotter, men dessa gifte sig inte förrän tidigast omkring 1614.

Första gången som Jon Persson och hustrun Elin Djursdotter har påträffats är i en skattelängd från 1640 och då bodde de i fjärdedelshemmanet Hyltan, som ägdes av hans föräldrar.⁴⁶ Makarna köpte gården 1656, men när de 1664 blev hälftenägare i Röd flyttade de dit. Hyltan såldes sex år senare.⁴⁷ Parentetiskt kan ytterligare en försäljning nämnas. År 1680 sålde Jon ängsmarken i Bjännesby.⁴⁸ Efter brodern Arvid Perssons och hans hustrus död inledde Jon Persson ett köp av deras gårdshalva för att bli ägare till hela Röd, men det blev i stället sonen Per Jonsson som köpte. Därmed blev far och son ägare till var sin gårdshalva. Ytterligare en affär gjordes 1694, då Per Jonsson köpte hälften av faderns gårdsdel. Dessa transaktioner ska behandlas närmare i det följande.

Om Elin Djursdotter är föga känt. Hon kom från Rödja i Norra Sandsjö och var dotter till skattebonden Djur Håkansson, även kallad Djur Brand eller Bränd, och hans hustru Rangel Månsdotter.⁴⁹ Dödlängden uppger att Jon Persson hade nio barn och Elin Djursdotter är mor till åtta av dessa, men samtliga är födda före kyrkobokföringens tid. De kan endast identifieras i den mån som de i vuxen ålder omtalas på ett igenkännbart sätt. Elin nämns sista gången i 1688 års mantalslängd och följande år kallas Jon Persson änking.⁵⁰ Den 29 september 1690 gifte han om sig med sin tjänstepiga Ingeborg Jonsdotter och den 16 juli 1691 föddes dottern Elin. Det hela slutade emellertid i tragik. Den 28 juli dog modern, 24 år gammal, och följande dag avled också dottern. De jordfästes i samma kista den 9 augusti.

Jon Persson som rustande bonde

I nekrologen sägs att Jon Persson varit ryttare. Samma uppgift lämnas i ett tingsprotokoll från 1662 och vi får veta att han deltagit i krig i Polen, Tyskland och Danmark.⁵¹ Eftersom tingen var offentliga och då många i Norra Sandsjö måste ha varit bekanta med Jon Persson kan dessa uppgifter betraktas som trovärdiga. Problemet är att det inte har gått att identifiera honom bland ryttarna i det småländska kavalleriet. När han på 1640-talet kan identifieras i rullorna är det inte som ryttare, utan som rustande bonde. Han satte alltså upp en ryttare, eller rättare sagt en sventjänare, mot förmånliga skatteavdrag. Med sventjänare menas en ryttare som var lejd av den rustande bonden. I annat fall var det bonden själv som red för sin gård.

Att Jon Persson började rusta 1643 framgår av två notiser i 1662 och 1643 års domböcker. Vid sommaringet 1662 utverkade han ett häradsintyg som bekräftade att han oavbrutet sedan 1643 hade rustat för Zacharias Sabelfelts kompani. Hans sventjänare vid det här tillfället var sonen Måns Jonsson, som red för Hetseryd kåragård i Hjälmseryds socken.⁵² Den andra notisen är från hösttinget 1643. Texten är uttryckt ur sitt sammanhang och innehållet diffust. Det var Peder Jonsson som framträdde för Jon Perssons

⁴⁶ RA, Länsräkenskaper, Jönköpings län 19, Västra härad (fol. 13).

⁴⁷ Mantalslängder, Jönköpings län, från 1 (fol. 25v) till 23 (s. 376); Göta hovrätt. Advokatfiskalens arkiv, Västra häradsrätt, 19–20 maj 1670 (fol. 17). Hyltan såldes till mågen Anders Ingvaldsson och hans hustru Maria Kristoffersdotter, men hon kan inte ha varit dotter till Jon Persson. Kanske hade Anders Ingvaldsson varit gift med en dotter till denne i ett tidigare äktenskap.

⁴⁸ Göta hovrätt. Advokatfiskalens arkiv EVIIAAAC:61, Västra häradsrätt, 1 augusti 1681 (fol. 63v).

⁴⁹ Göta hovrätt. Advokatfiskalens arkiv EVIIAAAC:27, Västra häradsrätt, 6 maj 1631 (fol. 7); EVIIAAAV:28a, Västra häradsrätt, 3 februari 1664 (fol. 7).

⁵⁰ Mantalslängder, Jönköpings län volym 45 (s. 495) och volym 46 (fol. 336v).

⁵¹ Göta hovrätt. Advokatfiskalens arkiv EVIIAAAC:28a, Västra häradsrätt 18–19 juni 1662 (fol. 32v).

⁵² Göta hovrätt. Advokatfiskalens arkiv EVIIAAAC:28a, Västra häradsrätt 18–19 juni 1662 (fol. 32v).

räkning och målet handlade om en utskrivning vid årets början. Notisen avslutas med ett plötsligt instick:⁵³

»Elliest skrifteligen betygar reutmestaren Zachris Nilsson thet samma Jon Pedersson aldrih räckte handh för häst till honom eller hans under officerare för ähn Genneral munstring höltz i Jöneköpingh«.

Oavsett bakgrunden hade Jon Persson med ett handslag åtagit sig att hålla en ryttare och det bör ha skett den 22 april 1643. Då mönstrades Zacharias Nilssons kompani i Jönköping.⁵⁴ Namnet Sabelfelt fick han vid adlandet senare samma år.

Om Jon Perssons sventjänare eftersöks i rullorna hittas de redan från början i Hetseryd kåragård. Detta var en skattegård och Jon Persson måste ha rustat för dess ränta, det vill säga avkastning. Fjärdedelshemmanet Hyltan ägdes av föräldrarna och gården bör i vilket fall ha varit i minsta laget. Hur Jon Persson kunde rusta för Kåragården är ett olöst mysterium. Inget är känt om hans koppling till denna gård. Men å andra sidan är Peder Jonssons bakgrund okänd och på något sätt agerade han när Jon Persson började rusta för Kåragården år 1643. Lösningen på problemet har sökts i domböcker, jordeböcker, mantalslängder och rullor, men utan resultat. Jon Persson nämns inte heller i gåvolängderna i Hjälmseryds kyrkoräkenskaper. Faktum är att han under hela perioden bodde i Hyltan och 1648 fanns även hans sventjänare Gunnar Trotteson där.⁵⁵

Det finns en svårighet som forskaren kan möta i äldre rullor över kavalleriet. Vi förväntar oss att dessa ska innehålla namn på ryttare och sventjänare, men i de senares fall finns exempel på att det i stället är den rustande bonden, och ibland hans änka, som antecknats i rullorna. I fallet Hetseryd är det mestadels Jon Persson som är rullförd och ibland kallas han till och med Jon Persson i Hetseryd.⁵⁶ Klara och uttryckliga besked ges emellertid av en rulla från 1661 och av domboksnotisen från 1662. Det var Jon Persson i Hyltan som rustade för Hetseryd.⁵⁷ Tre av hans sventjänare nämns dock i rullorna: Gunnar Trotteson, Germund Olofsson och sonen Måns Jonsson. Den senare är rullförd mellan 1661 och 1667. Han red för Hetseryd till omkring 1664 och därefter för Röd. I tiden sammanfaller förändringen med att Jon Persson blev hälftenägare i Röd och började rusta för gårdshalvan. Kanske bidrog även brodern Arvid, men om detta är inget känt. Sventjänarna som kom efter Måns Jonsson var liksom denne inneboende i Röd.⁵⁸ Där fanns också en tydligtvis avdankad ryttare på 1650-talet som hette Per Persson, men han har inte kunnat inplaceras i något sammanhang.⁵⁹

Jon Persson med son blir rusthållare

Under loppet av 1680-talet omvandlades Smålands kavalleriregemente till ett indelt regemente. Rustningen, som tidigare hade varit ett personligt åtagande, knöts nu till bestämda gårdar som kallades rusthåll. Med innehavet av ett sådant följde skyldigheten att hålla häst och ryttare mot förmånliga avdrag från grundskatten. Nu som tidigare var många resursstarka bönder intresserade av att rusta och dessutom lockade en ny titel: rusthållare. Vidare började ryttarna att försvinna från gårdarna för att i stället inkvarteras i ryttartorp ute på ägor. Ur denna process framsteg Röd som rusthållet nummer 60 (ursprungligen 20) i majorens kompani i Smålands kavalleriregemente. Det färdiga

⁵³ Göta hovrätt. Advokatfiskalens arkiv EVIIAAAC:27, Västra häradsrätt 23–25 oktober 1643 (s. 17).

⁵⁴ KrA, Rullor 1643:7 (fol. 24).

⁵⁵ Mantalslängder, Jönköpings län 6 (s. 1024).

⁵⁶ Rullor 1646:7 (fol. 20v), 1647:8 (fol. 16v), 1648:7 (fol. 92v), 1650:3 (fol. 60v), 1651:3 (fol. 238v), 1657:1 (fol. 381v).

⁵⁷ Rullor 1661:2 (fol. 138v).

⁵⁸ Rullor, till exempel 1669:3 (fol. 211), 1674:3 (fol. 161v) och 1679:13 (fol. 22v).

⁵⁹ Per Persson med hustru är mantalsskriven i Röd 1653–1656 och är kanske identisk med den husfatige Per med hustru som nämns i mantalslängderna 1658–1661.

rusthållet syns i 1692 års generalmönsterrulla. Då rustade Jon Persson och sonen Per Jonsson tillsammans. Normen var att varje rusthåll skulle ha ett ekonomiskt underlag som motsvarade två mantal. För att nå upp till detta var rusthållen tilldelade förstärkningshemman, så kallade augment. Röd hade två sådana på vardera ett halvt mantal, nämligen Bringetofta havsgård och Hjälmseryd mellangård i Bringetofta socken.⁶⁰ Bönderna i dessa betalade räntor till Röd.

Röds förvandling till ett rusthåll kan inte följas i detalj, men processen kan ha inletts vid vintertinget den 25–26 februari 1681 och det förefaller som om Jon Persson med son var på hugget redan från början. Till följd av en kunglig befallning genomförde tinget en inventering av gårdsdelar, utjordar och räntor som i den tidigare donationspolitiken hade donerats till adeln. Dessa tillgångar skulle återställas till sina ursprungliga gårdar och ryttarhemman för att stärka deras bärkraft. I tingsprotokollet fylldes flera sidor av väckta ärenden och ett av dem kom från Jon Persson. Han framlade ett fastebrev som visade att torpet Tagekullen hade köpts till Röd år 1608. Torpet hade sedan brukats som en obebyggd utjord under gården, men räntan från den hade donerats till överste Johan Printzensköld och nu innehades den av hans änka, Anna Hård af Segerstad. Till henne skattade Jon Persson årligen drygt 20 öre silvermynt och den utgiften ville han bli av med. Så beslutades också vid ett extra ordinarie ting den 1 augusti.⁶¹ Jon Persson rustade för Röd och intäkterna från Tagekullen skulle stärka den verksamheten. Som antytts kan Jon Persson redan 1681 ha planerat för Röds omvandling till ett rusthåll och att Tagekullen var tänkt som ett blivande ryttartorp. År 1683 hade emellertid inget hänt utöver att Jon Persson kallades rusthållare. Gården hade inget nummer, den saknade augment, sventjänarna red inte i majorens kompani och det fanns inget ryttartorp.⁶² Jon Perssons ryttare bodde i gården och under en period på 1680-talet är de även mantalsskrivna i den.⁶³ Senast 1693 fanns dock ett ryttartorp på Tagekullen.⁶⁴

Tredje generationen: Per Jonsson (född ca. 1646, död 1730)

Den tredje generationen i Röd är Per Jonsson, son till Jon Persson och Elin Djursdotter. Han föddes enligt dödlängdens åldersuppgift omkring 1646 och avled i Röd den 1 september 1730. Den 1 juli 1688 gifte han sig i grannsocknen Nävelsjö med Annika Persdotter från Bökarup och makarna är mantalsskrivna i Röd från och med 1689. Vid vigseln var han cirka 40 år gammal och om hans tidigare historia är inte mycket känt. Han köpte halva Röd 1679 (se nedan), men först 1683 är han mantalsskriven där. Han är antecknad direkt efter föräldrarnas namn, sägs uttryckligen vara deras son och han har en hustru.⁶⁵ Per Jonsson har alltså varit gift tidigare, men utöver detta är inget känt om det första äktenskapet. Hustrun var död före 1688, men inga barn är kända. Norra Sandsjöes ministeriallängder börjar åren omkring 1690 och Per nämns i födelselängden när hans och Annikas barn döps. Det blev nio till antalet, sex döttrar och tre söner.⁶⁶

Kyrkböckerna innehåller också sockenstämmoprotokoll och kyrkoräkenskaper och det framgår att Per Jonsson hade kyrkliga uppdrag. Sommaren 1694 utsågs han till kyrkvård och på ett annat ställe i protokollet nämns att även fadern hade haft detta uppdrag. Kyrkvårdarna var två till antalet och Per Jonsson delade uppgiften med Måns Andersson

⁶⁰ KrA, Generalmönsterrullor 841 (s. 984).

⁶¹ Göta hovrätt. Advokatfiskalens arkiv EVIIAAAC:61, Västra häradsrätt, 25–26 februari 1681 (fol. 4v) och 1 augusti 1681 (fol. 61v62v).

⁶² Rullor 1683:5 (fol. 710v).

⁶³ Mantalslängder, Jönköpings län 41 (fol. 713) till 45 (s. 495).

⁶⁴ Göta hovrätt. Advokatfiskalens arkiv EDVIIAAAC:63, Västra häradsrätt 12–15, juni 1693 (s. 65f); Mantalslängder, Jönköpings län, från 50 (fol. 372) till 62 (fol. 2405v).

⁶⁵ Mantalslängder, Jönköpings län 40 (s. 819).

⁶⁶ Westling (2011, s. 104).

i Horsnäs. Båda tillträdde sina uppdrag den 21 december. Tillsammans med kyrkoherden skulle de ansvara för kyrkans byggnader och inventarier samt göra alla nödvändiga inköp. Vin köptes vid flera tillfällen därför att varje vuxen sockenbo gick till nattvarden fyra gånger per år. Vid åtminstone ett tillfälle reste Per Jonsson och Måns Andersson till Karlshamn för att köpa franskt vin. Något som i än högre grad kom att sysselsätta dem var den ombyggnation av Norra Sandsjö kyrka som påbörjades under deras tid som kyrkvårdar. Kyrkans bredd fördubblades och därefter tillkom en rik barockinredning (se bild 2). Ombyggnationen beslutades på en sockenstämma den 11 november 1695 och framåt sommaren 1696 började murningsarbetena. I räkenskaperna kan följas hur Per och Måns köpte byggnadsmaterial såsom kalk, takspån och spik. Vidare betalade de murmästaren för hans arbete, en glasmästare för kyrkfönstren och en snickarmästare för kyrkbänkarna. Deras fyraåriga uppdrag löpte ut den 21 december 1698. Därefter finns endast sporadiskt bevarade stämmoprotokoll, men Per Jonsson nämns som sexman 1703 och 1705.⁶⁷

Bild 2. Norra Sandsjö kyrka utvidgades och fick sitt nuvarande utseende på 1690-talet. Därefter tillkom en rik barockinredning. Foto: författaren 2021.

Ombyggnationen beslutades på en sockenstämma den 11 november 1695 och framåt sommaren 1696 började murningsarbetena. I räkenskaperna kan följas hur Per och Måns köpte byggnadsmaterial såsom kalk, takspån och spik. Vidare betalade de murmästaren för hans arbete, en glasmästare för kyrkfönstren och en snickarmästare för kyrkbänkarna. Deras fyraåriga uppdrag löpte ut den 21 december 1698. Därefter finns endast sporadiskt bevarade stämmoprotokoll, men Per Jonsson nämns som sexman 1703 och 1705.⁶⁷

Rusthållaren Per Jonsson

Per Jonsson blev ägare till hela Röd genom tre köp. Det första köpet fullbordades den 27 januari 1680. Då fick han fasta på halva gården och det var den avlidne farbrodern Arvid Perssons barn som hade sålt den till honom. Om vi backar i tiden avled Arvid Persson 1676 och hustrun Ingrid Månsdotter var död före 1679. Vid sommaringet detta år utbjöd barnen sin ärvda gårdshalva till försäljning och kronobefallningsmannen Lars Kjellman lade ett bud på 150 daler silvermynt. På hösten samma år återopade emellertid Jon Persson sin bördsrätt och bjöd samma belopp som Kjellman hade gjort. Köpet övertogs ganska omgående av Per Jonsson och som nämnts fick han fasta vid tinget den 27 januari 1680. Då visade han även två köpebrev, båda daterade den 9 november 1679. I det ena var det hans vuxna kusiner, Måns Arvidsson, Sven Arvidsson och Sissela Arvidsdotter, som sålde sina andelar i Röd för 75 daler silvermynt. I det andra köpebrevet var det de omyndiga kusinerna Per, Johan och Jon som sålde sin fjärdedel för samma pris, men försäljningen genomfördes av deras morfar och förmyndare, Måns Svensson i Nävelsjö.⁶⁸ I det nya läget var Röd fortfarande en delad gård, men nu var det far och son som ägde var sin halva. Per Jonsson blev så småningom ägare också till faderns halva av Röds gård och det skedde genom två köp 1693 och 1694. Det finns emellertid frågetecken kring det första köpet. Säljarna är inte identifierade och eftersom Jon Persson fortfarande var i livet kan man undra vad det var som dessa sålde. Ett antagande som förefaller rimligt är att det var för oss okända syskon eller syskonbarn till Jon som sålde sina arvsrätter till Per Jonsson. Det andra köpet är däremot okomplicerat. Per Jonsson köpte en fjärdedel av sin far och om det var arvsrätter som han hade köpt 1693 var han ensam arvinge till dennes andra fjärdedel.⁶⁹ I så fall blev han ägare till hela gården efter faderns död 1703.

⁶⁷ Norra Sandsjö kyrkoarkiv BI:1 (s. 69, 81, 83, 85, 87, 91, 95, 97, 101, 103, 107, 157 och 159).

⁶⁸ Göta hovrätt. Advokatfiskalens arkiv EVIIAAAC:29, Västra häradsrätt, 4 juni 1679 (s. 36), 15 september 1679 (s. 68), 27–30 januari 1680 (s. 32). Se även EVIIAAAC:63, Västra häradsrätt, 4–7 mars 1691 (s. 67).

⁶⁹ Göta hovrätt Advokatfiskalens arkiv, EVIIAAAC:63, Västra häradsrätt, 4–9 juni 1694, uppbud 10 (opaginerad; AD bildid v190340.b4400); EVIIAAAC:64, Västra häradsrätt, 5–8 februari 1693,

Per Jonsson och hans far var också rusthållare i Röd. De delade på munderingen, det vill säga rustningen med dess skyldigheter och rättigheter. Det kan dock misstänkas att Per i realiteten tog över mer och mer i takt med faderns tilltagande ålder. När Per Jonsson blev ensam ägare till Röd blev han också ensam rusthållare. Rusthållets ryttartorp hade byggts på Tagekullen och om detta uppstod en rejäl konflikt med granngårdarna 1702. Bönderna i dessa anklagade Per Jonsson för att ha utvidgat den tidigare utjordens gränser så att de inkräktade på deras egna skogsmarker. Pådraget var stort, men 1704 slöts en förlikning och parterna delade på rättegångskostnaderna.⁷⁰ En mera långvarig påfrestning var att Sverige anfölls av Ryssland, Polen och Danmark år 1700. Kriget som utbröt varade till 1721 och det kallas Stora Nordiska kriget i historieböckerna. Smålands kavalleriregemente anslöts tidigt till den svenska fältarmén i Polen och där dog rusthållets häst 1702 och sventjänaren Göte Svensson 1703. I hans ställe anställdes Olof Jönsson och den nya hästen kostade 100 riksdaler silvermynt.⁷¹ Olof Jönsson blev rysk krigsfånge 1709, antingen vid Poltava eller vid kapitulationen i Perevolotjna, och han dog i krigsfångenskap.⁷² Smålands kavalleriregemente utplånades vid dessa händelser, men ett nytt regemente började genast att sättas upp hemma i Sverige. Per Jonsson måste således skaffa fram en ny sventjänare samt förse denne med häst och utrustning. En ryttare anställdes i september 1709 och han fick namnet Sven Röman. Hästen dog emellertid strax efter slaget vid Helsingborg 1710 och en ny måste införskaffas. Sven Röman är för övrigt den förste indelte ryttaren som kan visas ha bott i Tagekullen och han tjänade under resten av kriget.⁷³ Sammanfattningsvis förlorade Per Jonsson under krigsåren två sventjänare, tre hästar och åtminstone en ryttarutrustning. Till detta kom kostnaderna för de manningsregementen eller reservregementen, som uppsattes redan vid början av kriget. Saken har inte undersökts, men den ryttare Olof som fanns i Tagekullen 1705–1708 kan ha varit en manningsryttare.⁷⁴

Från och med 1715 började Per Jonsson efterhand att överlämna jordbruket till söner och mågar. En fjärdedels mantal brukades 1715–1718 av sonen Petter Persson, som senare kallade sig *Runbom*. Efter honom brukades samma fjärdedel av dennes bror, Gabriel Persson.⁷⁵ Han föddes den 25 januari 1700, gifte sig den 29 maj 1721 med Sara Svendsdotter från Bjännesby och avled den 11 april 1725. Den 27 mars 1723 fick makarna sonen Jonas, men han blev bara två år gammal. I generalmönsterrullorna är Gabriel Persson inledningsvis antecknad som rusthållare och innehavare av en fjärdedels mantal i Röd, men det är fel. De rätta förhållandena framkom vid en arvstvist inför häradstinget den 24 september 1730. Per Jonsson hade avlidit några veckor tidigare och hans efterlevande hade stämt Sara Svendsdotter därför att hon gjorde anspråk på arv. Äkta makar ärvde emellertid inte varandra och Gabriel Persson saknade bröstarvingar. Det framkom också att Gabriel endast hade arrenderat fjärdedelen av sin far och att han inte haft något

---

uppbud 8 (opaginerad; AD bildid v190341.b1560). Säljare 1693 var Olof Persson och Lars Persson i Änhult och de sålde var sin sextondel för sina hustrurs räkning. Den tredje sextondelen avyttrades av Per Jonssons i Röd hustru, men hennes namn är en förkortning av något slag.

⁷⁰ Göta hovrätt. Advokatfiskalens arkiv EVIIAABA:47, Västra häradsrätt, 16–19 september 1702, §47; EVIIAABA:81, Västra häradsrätt, 1–4 juni 1703, §49; Västra häradsrätt, 26–29 oktober 1703, §40; EVIIAABA:114, Västra häradsrätt, 25–27 oktober 1704, §27.

⁷¹ Generalmönsterrullor 842 (opaginerad; RA bildid A0028858_000319).

⁷² Göta hovrätt. Advokatfiskalens arkiv EVIIAABA:601, Västra häradsrätt, 25–26 oktober 1722 (fol. 1027v–1028r).

⁷³ Generalmönsterrullor 843 (fol. 127v), 846 (opaginerad; RA bildid A0028862_00125), 847 (opaginerad; RA bildid A0028863_00139); VaLA, Jönköpings läns landskontor, Mantalslängder, EIII:37 (s. 271).

⁷⁴ Mantalslängder, Jönköpings län, från 62 (fol. 2405v) till 63 (fol. 76).

⁷⁵ Mantalslängder Jönköpings län, från 69 (fol. 2105v) till 78 (fol. 1652v); Westling (2011, s. 104ff).

med munderingen att göra. Sara fick inget arv och i 1733 års generalmönsterrulla är de felaktiga uppgifterna korrigerade.⁷⁶

Fyra döttrar och fyra fjärdedelar

Per Jonssons hustru Annika Persdotter avled den 27 april 1740 i en uppgiven ålder av 70 år. Hon är således född omkring 1670 och när hon gifte sig 1688 kom hon från Bökarp i Nävelsjö socken. Många år senare, närmare bestämt den 31 januari 1735, stod hon fadder vid ett barndop i Norra Sandsjö kyrka. I födelselängden kallas hon »Annika Ruhnбом«. Detta är första och enda gången som hon kallas Runbom i källorna, men flera av hennes barn skrev sig Runbom eller Rundbom. De två namnvarianterna användes om vartannat, men här används för enkelhetens skull den första varianten. Claes Westling har kartlagt namnets bärare och han misstänker att Annika Persdotter var en äldre halvsyster till bröderna Isak och Sven Runbom. Båda var präster i Skåne. De var söner till kvartermästaren Johan Isaksson och hans hustru Elsa Svendsdotter i Runneryd, men dessförinnan hade familjen bott i Bökarp. Mycket talar för, skriver Westling, att Elsa tidigare varit gift med ryttaren Per Gabrielsson i Bökarp, död 1675, och att Annika Persdotter var född i det äktenskapet.⁷⁷

I sitt äktenskap med Per Jonsson födde Annika Persdotter nio barn, men här är det endast döttrarna Helena, Katarina, Maria och Annika, som ska uppmärksammas. Samtliga blev jordägare i Röd, som följaktligen delades i fyra delar på vardera en fjärdedels mantal (se bild 3 och tavla 2). Om bönderna i Röd följde den allmänna utvecklingen bör de ha kompenserat detta med nyuppodlingar. Också munderingen delades i fyra delar. I den fortsatta utredningen ska de fyra döttrarna och deras efterlevande följas genom

1700-talet och en bit in på 1800-talet. Texten får dock en annan karaktär eftersom fokus ligger på fjärdedelarna och vad som hände med dem vid generationsväxlingar och arvskiften. En uppgift har till exempel varit att fastställa hur och när gårdarna i Röd gick ur släktens ägo. Det bör också nämnas att Norra Sandsjö kyrkobokföring innehåller luckor. Bland annat saknas husförhörlängder från 1700-talets slut och fram till 1815. Under större delen av 1800-talet saknas också ministeriallängder.

Bild 3. Röd år 1772. Då fanns fyra gårdar och fem hushåll i den tätt sammangyttrade släktbyn. Detalj från en storskifteskarta.

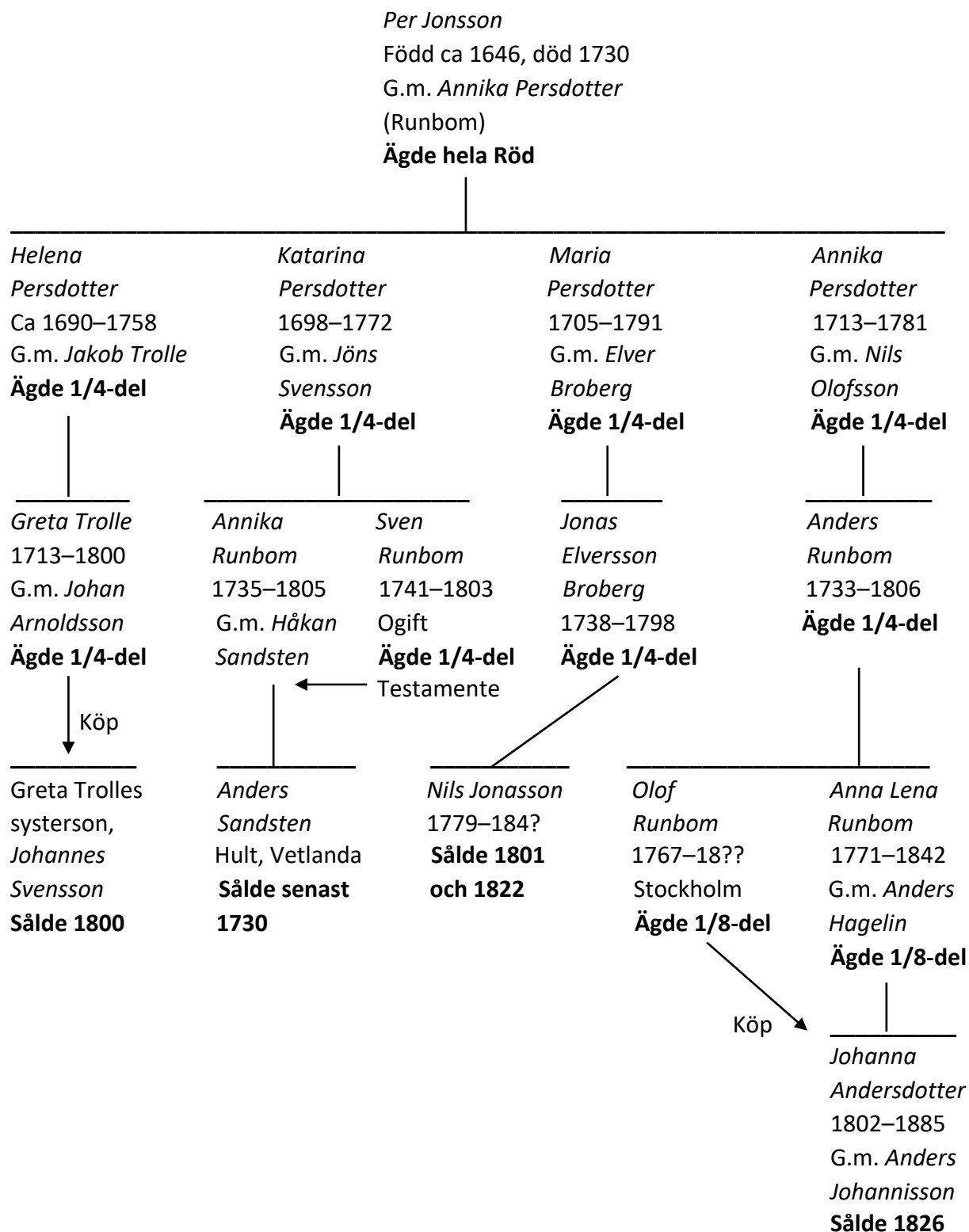
Dottern Helena Persdotter

Den första dottern som ska tas upp är Helena Persdotter, född omkring 1690, död i Ryd i Björkö socken den 20 juni 1758. Hon gifte sig i Björkö den 26 maj 1707 med rusthållaren Jakob Johansson Trolle i Ryd, död 27 november 1766. Han var son till ryttmästaren

⁷⁶ Göta hovrätt. Advokatfiskalens arkiv EVIIAABA:754, Västra häradsrätt, 23–24 september 1730, §14; Generalmönsterrullor 846 (opaginerad; RA bildid A0028863_00139), 848 (opaginerad; RA bildid A0028864_00109), 849 (opaginerad; RA bildid 0028865_00132).

⁷⁷ Westling (2011, s. 100ff).

Tavla 2. Fortsättning från Tavla 1

Johan Håkansson i Ryd, som vid ett tillfälle kallas Johan Håkansson Trolle i källorna.⁷⁸ Vid 1730-talets början ägde Jakob Trolle en av fjärdedelarna i Röd med motsvarande andel i munderingen. Detta framkommer i en generalmönsterrulla från 1733 i vilken han är antecknad som rusthållare.⁷⁹ Hur Jakob Trolle blev ägare till fjärdedelen har inte undersökts, men åtminstone delvis måste det ha berott på att Helena Persdotter var arvsberättigad i Röd. Deras dotter Greta Jakobsdotter Trolle, född 15 november 1713, gifte sig i Björkö den 1 juni 1735 med Johan Arnoldsson. Genom köp från hennes föräldrar blev makarna ägare till fjärdedelen och den 6 oktober 1737 godkändes Johan Arnoldsson som rusthållare för denna.⁸⁰ Han avled den 27 januari 1783 utan att efterlämna några barn och därefter ägde Greta Trolle ensam. I generalmönsterrullorna står hon som rusthållare för sin fjärding, men jordbruket sköttes av brukare, det vill säga arrendatorer.⁸¹ Hon flyttade till sin systerson Johan Svensson i Sälleryd i Björkö socken 1796 och där avled hon den 25 januari 1800. Av bouppteckningen framgår att Johan Svensson hade köpt hennes fjärdedel i Röd, men redan den 24 mars 1800 sålde han den vidare.⁸² Det var den första delen av Röd som gick ur släkten.

Dottern Katarina Persdotter

Den andra dottern, Katarina Persdotter, föddes den 5 april 1698 och avled den 12 mars 1772 i Röd. Hon gifte sig den 25 maj 1718 med Jöns Svensson, död 25 september 1765. Makarna ägde en fjärdedel i Röd och i generalmönsterrullorna är Jöns antecknad som rusthållare.⁸³ Makarnas fem barn redovisas av Westling, men här ska endast dottern Annika Runbom, född 14 juli 1735, och sonen Sven Runbom, född omkring 1741, tas upp. Modern testamenterade sitt lösöre till dem år 1768 och det ser ut som en ersättning för omvårdnad på ålderdomen. Vidare var det Sven och Annika som ägde fjärdedelen när Röd storskiftades 1772. I skifteshandlingarna anges nämligen Sven Runbom och hans svåger, nämndemannen Håkan Persson Sandsten, som innehavare.⁸⁴ Den senare hade gift sig med Annika den 31 juli 1769 och de bodde i Röd till omkring 1773, då de flyttade.⁸⁵ Kanske var det i samband med flytten som de sålde sin andel i Röd till den ogifte Sven Runbom.⁸⁶ Därmed blev Sven ensam ägare till fjärdedelen och i generalmönsterrullorna står han som rusthållare för den.⁸⁷ Han brukade halva gården och lät resten skötas av arrendatorer.⁸⁸ Sven Runbom avled den 25 september 1803 och den 10 oktober hölls bouppteckning efter honom. Dödsboet redovisades av arrendatorn Nils Nilsson och i den nedskrivna bouppteckningen uppräknas tio arvingar, två syskon och åtta syskonbarn.⁸⁹ Men i dokumentet nämns inte ett ord om det testamente som Sven Runbom hade skrivit den 10 mars 1766. Det är märkligt och man kan fundera över om det kan ha varit bortglömt. Hur som helst, den 20 februari 1805 inlämnades testamentet till häradsrätten av

⁷⁸ Sparrlöf (1992). Belägget för att Johan Håkansson även kallat sig Trolle finns i Västra härads dombok 1673. Se Göta hovrätt. Advokatfiskalens arkiv EVIIAAC:28b, Västra häradsrätt 5–7 juni 1673 (fol. 36v).

⁷⁹ Generalmönsterrullor 849 (opaginerad; RA bildid A0028865_00132).

⁸⁰ Generalmönsterrullor 850 (opaginerad; RA bildid A0028866_00084).

⁸¹ Generalmönsterrullor 861 (opaginerad; RA bildid A0028877_00147), 862 (opaginerad; RA bildid A0028878_00120), 865 (s. 231), 866 (opaginerad; RA bildid A0028882_00115); Mantalslängder Jönköpings län, från 129 (s. 305) till 140 (s. 315).

⁸² VaLA, Östra häradsrätt, bouppteckningar FII:23 (s. 389ff).

⁸³ Generalmönsterrullor, till exempel 847 (opaginerad; RA bildid A0028863_00125), 850 (opaginerad; RA bildid A0028866_00084), 857 (opaginerad; RA bildid A0028873_00140).

⁸⁴ Lantmäterimyndigheternas arkiv, 06-NSA-11. Röd, Norra Sandsjö (rågångsätgård, storskifte 1772).

⁸⁵ Mantalslängder, Jönköpings län 115 (fol. 392v), 117 (fol. 355v) och 118 (fol. 344v).

⁸⁶ Västra häradsrätt, bouppteckningar FI:15 (s. 913–923).

⁸⁷ Generalmönsterrullor 861 (opaginerad; RA bildid A0028877_00197), 862 (opaginerad; RA bildid A0028878_00120), 865 (s. 231).

⁸⁸ Mantalslängder, Jönköpings län, från 119 (fol. 300v) till 147 (s. 624).

⁸⁹ Västra häradsrätt, bouppteckningar FI:15 (s. 913–923).

Annika Runbom. Dokumentet gjorde henne till ensam arvtagare efter Sven Runbom om han skulle dö barnlös, men hon skulle kompensera syskonen med 150 riksdaler. Vid inlämnandet hade testamentatorns önskemål redan uppfyllts. Annika Runbom och Håkan Sandsten hade övertagit fjärdedelen i Röd och de övriga hade fått sina pengar.⁹⁰ Orsaken till testamentets tillkomst är ofullständigt känd, men klart är att den unge Sven Runbom inte hade tänkt sig en framtid som bonde i Röd. Han inskrevs vid skolan i Växjö 1759 och i 1766 års mantalslängd uppges att han fortfarande studerade där. Men eftersom han var mantalsskriven i Röd kan man fundera över den uppgiften. Samma år skrev han sitt testamente. Han skulle resa bort för att pröva lyckan på annat håll, men dessförinnan ville han föranstalta om sin kvarlåtenskap om han på annan ort skulle avlida barnlös.⁹¹ Vart han for och vad han gjorde är okänt, men han var tillbaka i Röd 1772 och där fanns han kvar under resten av sitt liv.

Annika Runboms egentliga ärende till häradsrätten 1805 var att hon och Håkan Sandsten hade överlätit fjärdedelen i Röd till sonen Anders Sandsten. På detta ville hon ha en laglig bekräftelse och det tredje uppbudet skedde den 21 oktober samma år.⁹² Ett år senare var hon död. Enligt bouppteckningen avled hon i Yboholm i Norra Sandsjö den 23 december 1806.⁹³ Om sonen Anders Sandsten kan sägas att han föddes i Röd den 27 september 1773 och genom gifte kom han 1795 till rusthållet Hult i Vetlanda socken i Östra härad. Där blev han rusthållare och ägare till ett halvt mantal samt tituleras riksdagsman från 1810-talet och framåt. Hustrun, Annika (Anna) Isaksdotter, avled 1830 och bouppteckningen visar att makarna var mycket förmögna. De ägde sju gårdar samt en stadsgård i Eksjö, men fjärdedelen i Röd saknas.⁹⁴ Den hade alltså avyttrats, men någon dokumentation om detta har inte hittats i Västra häradsrätts lagfarts- och uppbudsprotokoll. Det enda som påträffats är att Anders Sandsten sålde sin föräldragård i Yboholm år 1811.⁹⁵ Anders Sandsten avled på Flisby säteri i Näsby socken den 31 oktober 1844. Där hade han varit inneboende hos dottern Anna Lovisa Sandsten, gift med mönsterskrivaren Carl August von Porat.⁹⁶

Dottern Maria Persdotter

Den tredje dottern var Maria Persdotter, född den 25 april 1705, gift med Elver Samuelsson Broberg den 11 oktober 1724 och död den 9 mars 1791. Makarna bodde i Röd och i generalmönsterrullorna är Elver införd som rusthållare.⁹⁷ Han avled den 14 december 1792 och bouppteckningen visar att hela dödsboet, alltså även Maria Persdotters andel, skulle ärvas av sonen Jonas Elversson Broberg, född den 17 maj 1738. Förklaringen till detta var att Jonas Elversson, som han vanligtvis kallades, många år tidigare hade köpt sina syskons arvsrätter.⁹⁸ Han gifte sig den 26 maj 1768 med Brita Nilsdotter från Rödja lillegård. Makarna bosatte sig i Lillegården och de blev ägare till en fjärdedels mantal i den. Hustrun avled den 2 januari 1781, men Jonas Elversson hann med ytterligare tre

⁹⁰ Västra häradsrätt, lagfarts- och uppbudsprotokoll AIIa:11, 20 februari 1805, § 91 med bilaga A.

⁹¹ Växjö läroverks äldre matriklar (1924, del 2, s. 14); Jönköpings läns landskontor, Mantalslängder EIC:83 (fol. 4609v).

⁹² Västra häradsrätt, lagfarts- och uppbudsprotokoll AIIa:11, 20 februari 1805, §91 och 21 oktober 1805, nummer 35.

⁹³ Västra häradsrätt, bouppteckningar FI:17, nummer 133.

⁹⁴ Östra häradsrätt, bouppteckningar FII:53, nummer 1.

⁹⁵ Västra häradsrätt, lagfarts- och uppbudsprotokoll AIIa:12, 14 maj 1811, §141.

⁹⁶ VaLA, Vetlanda kyrkoarkiv AI:5 (s. 96 och 516), AI:6 (s. 96 och 219), AI:7 (s. 414), AI:8 (s. 127), AI:9 (s. 108), AI:10 (s. 110), AI:11 (s. 113) och AI:12 (s. 138); VaLA, Näsby kyrkoarkiv AI:8 (s. 4); Östra häradsrätt, bouppteckningar FII:53, nummer 1.

⁹⁷ Mantalslängder, Jönköpings län, från 78 (fol. 1026v) till 136 (s. 333); Generalmönsterrullor, till exempel 850 (opaginerad; RA bildid A0028866_00084), 854 (opaginerad; RA bildid A0028870_00129) och 861 (opaginerad, RA bildid A0028877_00147).

⁹⁸ Västra häradsrätt, bouppteckningar FI:10 (s. 971–981).

giften. Till Röd återflyttade han omkring 1791 och där avled han den 9 maj 1798. Vid arvskiftet övertogs fjärdedelen i Röd av sonen Nils Jonasson, född den 16 april 1779, och fjärdedelen i Rödja tillföll dottern Maja Jonasdatter med make.⁹⁹ Nils Jonasson kan följas i mantalslängderna och han är skriven med en hustru från och med 1801. Också barnen antecknades med förnamn i längderna allteftersom de föddes. År 1815, då serien av husförhörslängder återigen börjar, fanns fem söner i familjen, men en i mantalslängderna nämnd dotter saknades. Hustrun hette Maria Andersdotter. Det kan också noteras att Nils Jonasson i husförhörslängden anges som ägare till en åttondels mantal. Halva gården var nämligen såld till Marias bror, Magnus Andersson (se nedan). Nils Jonassons familj beskrivs som fattig och 1822 sålde de sin åttondel till Anna Maja Isaksdotter i Rössby.¹⁰⁰ Eftersom pengarna från försäljningen inte investerades i något annat kan man misstänka att de användes till att betala skulder. Nils Jonasson stannade kvar i Röd som Anna Maja Isaksdatters brukare till 1825. Därefter var familjen inneboende hos Magnus Andersson i Röd och hos honom avled Maria Andersdotter 1830. Nils Jonasson var sedan bosatt i Kvarnstugan på Röds ägor till 1835, då han blev skriven på socknen. I husförhörslängden är den sista siffran i hans dödsår otydlig, men han avled 1840 eller 1843, då längden slutar.¹⁰¹ Magnus Andersson hade för övrigt köpt sin åttondel av Nils Jonasson den 15 december 1801. Magnus avled 1850, men då ägde han inte längre någon fast egendom.¹⁰²

Dottern Annika Persdotter

Den fjärde dottern, Annika Persdotter, föddes i januari 1713 och avled i Bjärkaryds södergård i Hylletofta socken den 5 mars 1781. Hon gifte sig den 30 maj 1731 med Nils Olofsson, som bosatte sig i Röd och blev rusthållare där. Familjen är mantalsskriven i Röd till 1755, då den flyttade till Bjärkaryds bergagård.¹⁰³ Där avled Nils Olofsson den 16 juni 1763. Bouppteckningen efter honom visar att han var förmögen och att han ägde flera gårdar.¹⁰⁴ Av barnen är det emellertid endast sonen Anders Runbom som ska uppmärksammas här, ty det var han som övertog familjens fjärdedel i Röd. Anders Runbom föddes i Röd den 15 februari 1733 och han gifte sig den 13 juni 1764 i Gränna med Brita Stina Malmström. Familjen är mantalsskriven i Röd 1764–1770, i torpet Vallsjöbäck på säteriet Prinsnäs ägor 1771–1775 och åter i Röd från och med 1776.¹⁰⁵ I samband med vistelsen i Vallsjöbäck började han kalla sig inspektör. Brita Stina Malmström avled den 8 oktober 1789, men mantalslängderna visar att Anders Runbom var omgift 1781 med Kajsa Greta Ekstrand.

År 1799 delade han på gården så att fjärdedelen blev två åttondelar. En av åttingarna behöll han själv, men den andra avstod han till dottern Maja Lena (Magdalena) Runbom, född den 31 maj 1771, och hennes man Anders Petersson Hagelin. Tekniskt sett skedde överlåtelsen genom en kombination av förtida arv och köp och kontraktet var daterat i Röd den 14 juli 1799.¹⁰⁶ Anders Runbom avled den 21 juni 1806 och den åttondel som han hade behållit var testamenterad till sonen Olof Runbom, som enligt

⁹⁹ Västra häradsrätt, bouppteckningar FI:10 (s. 971–981).

¹⁰⁰ Västra häradsrätt, lagfarts- och uppbudsprotokoll AIIa:14. Uppbud lämnades 22 februari 1822, §99, 8 maj 1822, § 65 och 10 oktober 1822, § 28.

¹⁰¹ Norra Sandsjö kyrkoarkiv AI:7 (s. 676), AI:8 (s. 281 och 216) samt AI:9 (s. 503).

¹⁰² Västra häradsrätt, bouppteckningar FI:42 (s. 239).

¹⁰³ Mantalslängder, Jönköpings län, från 84 (s. 2578) till 88 (s. 2894); från 91 (s. 3166) till 98 (fol. 1432); 109 (fol. 412); 111 (fol. 412); Generalmönsterrullor, till exempel 849, (opaginerad; RA bildid A0028865_00132).

¹⁰⁴ Västra häradsrätt, bouppteckningar FII:7, nummer 17.

¹⁰⁵ Mantalslängder, Jönköpings län 112 (fol. 321) till 115 (fol. 392v); 116 (fol. 278) till 120 (fol. 361v); 121 (fol. 363v) till 150 (fol. 801v).

¹⁰⁶ Västra häradsrätt, lagfarts- och uppbudsprotokoll AIIa:9, 5 februari 1800, §14.

bouppteckningen var snickare och karduanmakare i Stockholm.¹⁰⁷ I och med detta hade Annika Persdotters fjärdedel delats i två åttondelar. Den ena ägdes av Anders Hagelin och Maja Lena Runbom och den andra av Olof Runbom i Stockholm. Anders Hagelin avled den 17 mars 1812 och åttondelen i Röd är upptagen i hans bouppteckning.¹⁰⁸ Att han i mantalslängderna efter 1807 är antecknad för en fjärdedel kan endast förklaras med att han utöver det egna innehavet arrenderade en åttondel.¹⁰⁹ Förmodligen var den identisk med Olof Runboms gårdsdel. Efter makens död var Maja Lena Runbom ensam ägare till åttondelen, men hon måste ha kommit på obestånd. Gården såldes nämligen på en offentlig auktion som hölls i Röd år 1820. Budgivningen vanns av svärsonen Anders Johannisson, som var gift med dottern Johanna Andersdotter, ibland kallad Johanna Hagelin. I köpekontraktet, som var daterat den 24 maj, förband sig Anders Johannisson att bygga en stuga åt svärmodern vid Tångemaden.¹¹⁰ I husförhörslängderna kallas den backstuga och namnet var Tångeberg. Maja Lena Runbom avled, sjuklig och utfattig, i Tångeberg den 3 maj 1842.¹¹¹

Nästa ärgeneration blev alltså Johanna Andersdotter, enligt husförhörslängderna född den 3 januari 1803 och gift som sextonåring med Anders Johannisson från Forsa. Köpet vid auktionen 1820 innebar att de blev ägare till hela fjärdedelen i Röd, ty innan de gifte sig 1818 hade Olof Runbom i Stockholm sålt sin gårdsdel till dem.¹¹² Makarnas ekonomi var dålig och de kallas fattiga i husförhörslängden. Slutligen sålde de gården och det skedde den 21 september 1826. Köparen tillhörde inte släkten.¹¹³ Om makarnas vidare öden kan sägas att de bodde kvar som brukare i Röd till 1831 och därefter var de brukare i Bringetofta flogård i Bringetofta socken. År 1843 bosatte de sig i backstugan Johansberg, även kallad Johanslund, på Bringetofta bredgårds ägor. Backstugusittare i arbetsför ålder brukade försörja sig som daglönare eller på något slöjdhantverk. Anders Johannisson Skott, som han börjat kalla sig, avled i Johansberg den 25 januari 1860 och Johanna Andersdotter den 2 april 1885.¹¹⁴

Vid sin död var hon skriven i Johansberg, men dödsfallet skedde i Voxtorps socken i Östbo härad. Hon är införd i båda socknarnas dödlängder.

Avslutning

I det ovanstående har vi kunnat följa hur en ursprunglig storgård genom arvskiften och hemmansklyvningar delades och blev till en släktby med fyra gårdar. Under 1700-talet var bönderna i Röd en homogen grupp med var sitt fjärdedelshemman, men från och med sekelskiftet 1800 föll den här bilden samman och Peder Jonssons ättlingar försvann från Röd. Helena Persdotters

Bild 4. I nutidens Röd finns inget som påminner om den gamla byn och gårdarna ligger numera utspridda i närområdet. Byns bebyggelse låg på ett ungefär från ladugården och framåt i bild samt sträckte sig utanför bildens vänsterkant ner mot en bäck. Foto: författaren 2021.

¹⁰⁷ Västra häradsrätt, bouppteckningar FI:7 (s. 431–442).

¹⁰⁸ Västra häradsrätt, bouppteckningar FI:21, nummer 313; Mantalslängder, Jönköpings län 165 (s. 2480), 167 (s. 2425), 170 (s. 2504), 173 (s. 2547) och 177 (s. 2457).

¹⁰⁹ Mantalslängder, Jönköpings län, från 143 (s. 293) till 148 (s. 736).

¹¹⁰ Västra häradsrätt, lagfarts- och uppbudsprotokoll AIIa:14, 9 maj 1820, §100.

¹¹¹ Norra Sandsjö kyrkoarkiv AI:7 (s. 664), AI:8 (s. 288) och AI:9 (s. 382).

¹¹² Västra häradsrätt, lagfarts- och uppbudsprotokoll AIIa:13, 20 februari 1818, §111.

¹¹³ Västra häradsrätt, lagfarts- och uppbudsprotokoll AIIa:14, 3 maj 1823, § 70. Köpebrevet är daterat i Röd den 21 september 1826 och har antagligen bundits in i fel volym. Uppbuden finns i volym AIIa:15, som täcker åren 1825–1829.

¹¹⁴ VaLA, Bringetofta kyrkoarkiv AI:6 (s. 115), AI:7 (s. 17), AI:8 (s. 20), AI:10 (s. 7), AI:11 (s. 8).

linje dog ut och gården såldes. Katarina Persdotters linje lämnade Röd och nådde framgång på annat håll. Maria Persdotters och Annika Persdotters linjer kom på obestånd och tvingades att sälja. Vad som orsakat den förstörda ekonomin vet vi inte, men eftersom pengarna från försäljningarna inte investerades i något annat kan vi anta att de användes till att betala skulder. De här linjerna sjönk ner i det jordlösa landsbygdsproletariatet. Släkt- och ägarlinjerna från Peder Jonsson och Marit Unnesdotter hade således splittrats och människorna hamnat på olika ställen i samhället. Somliga blev vinnare, andra förlorare. I detta anas den fortsatta utvecklingen på 1800-talet med besuttna bönder på den ena sidan och ett växande proletariat av jordlösa på den andra. I det nya har också Röd en fortsatt historia, men den får berättas av andra (se bild 4).

Källor och litteratur

Otryckta källor

Riksarkivet

- Landskapshandlingar, Smålands handlingar 1533–1630 (SE/RA/5121/5121.0)
1585:2B, 1586:3A, 1589:8, 1590:16, 1591:4, 1599:4, 1600:4, 1601:12, 1602:8, 1603:16, 1604:21, 1605:5, 1613:14, 1614:3, 1624:4, 1627:4, 1628:4 och 1629:8
- Länräkenskaper 1631–1820, Jönköpings län (SE/RA/551107)
Vol. 19 Mantals och boskapslängd 1640
- Mantalslängder 1642–1820 (SE/RA/55203)
Vol. 7–27 (1649–1667), 36–37 (1678–1679), 40–46 (1683–1689), 50–65 (1693–1708), 68–70 (1715–1717), 72–88 (1719–1735), 91–96 (1736–1740), 98 (1741), 101–102 (1743–1744), 104 (1745), 106–109 (1746–1749), 111 (1755), 112 (1759), 113–140 (1768–1795), 141–148 (1797–1804), 149–156 (1805–1812), 158 (1813), 165 (1816), 167 (1817), 170 (1818), 173 (1819) och 177 (1820)
- Riksregistraturet (SE/RA/1112.1)
B: 183 augusti-september 1634
B: 224 oktober-december 1644

Krigsarkivet

- Generalmönsterrullor (SE/KrA/0023)
Vol. 841 (1692), 842 (1706), 843 (1710), 846 (1714), 847 (1724), 848 (1729), 849 (1733), 850 (1740), 854 (1753), 861 (1783), 862 (1787), 865 (1794), 866 (1798)
- Rullor 1620–1723 (SE/KrA/0022)
1643:7, 1646:7, 1647:8, 1650:3, 1651:3, 1657:1, 1661:2, 1669:3, 1674:3, 1679:3, 1683:5

Lantmäterimyndigheternas arkiv

- 06-nsa-11, Röd, Norra Sandsjö (rågångsätgård, storskifte 1772)

Vadstena landsarkiv

- Björkö kyrkoarkiv (SE/VaLA/00033)
C:1 Födelse- och dopböcker 1680–1749
C:2 Födelse- och dopböcker 1750–1832
- Bringetofta kyrkoarkiv (SE/VaLA/00047)
AI:6 Husförhörslängder 1826–1834
AI:7 Husförhörslängder 1834–1839
AI:8 Husförhörslängder 1839–1844
AI:10 Husförhörslängder 1850–1854
AI:16 Husförhörslängder 1881–1885
C:2 Födelse- och dopböcker 1842–1860
F:1 Död- och begravningsböcker 1881–1894
- Gränna kyrkoarkiv (SE/VaLA/00106)
C:6 Födelse- och dopböcker 1747–1780
- Göta hovrätt. Advokatfiskalens arkiv (SE/VaLA/03825/03)
EVIIAAAC: Från underrätterna inkomna renovationer. Domböcker t.o.m. 1700 från Jönköpings län

- 2 Västra med flera härader 1603–1618
- 27 Västra härad 1631–1645, 1647–1650
- 28a Västra härad 1651–1664
- 28b Västra härad 1665–1671, 1673–1674
- 29 Västra härad 1675–1680
- 47 Västra härad
- 61 Västra härad 1681, 1683, 1685–1686
- 63 Västra härad 1691–1694
- 64 Västra härad 1695–1697
- EVIIAABA: Domböcker från Skaraborgs, Älvsborgs, Jönköpings, Kronobergs, Kalmar, Östergötlands, Hallands, Göteborgs och Bohus län 1701–1790
  - 47 Tveta, Västra och Mo härader 1702
  - 81 Tveta, Västra och Mo härader 1703
  - 114 Tveta, Västra och Mo härader 1704
  - 601 Västra med flera härader 1722
  - 754 Tveta, Västra och Mo härader 1730
- EVIICD: Tiohäraders lagmansrätts protokoll
  - 1 Protokoll 1616–1676
- Hylletofta kyrkoarkiv (SE/VaLA/00149)
  - BI:1 Inflyttningslängder 1751–1791
- Jönköpings läns landskontor (SE/VaLA/01971)
  - EIc:83 Mantalslängd 1766
  - EIII:37 Mantalslängd 1796
- Norra Sandsjö kyrkoarkiv (SE/VaLA/00265)
  - AI:4 Husförhörslängder 1766–1776
  - AI:5 Husförhörslängder 1777–180?
  - AI:6 Husförhörslängder 1815–1824
  - AI:7 Husförhörslängder 1815–1824
  - AI:8 Husförhörslängder 1824–1830
  - AI:9 Husförhörslängder 1838–1843
  - AI:10 Husförhörslängder 1838–1843
  - AI:11 Husförhörslängder 1844–1850
  - AI:12 Husförhörslängder 1851–1855
  - B:1 Inflyttningslängder 1688–1705
  - C:1 Födelse- och dopböcker 1711–1733
  - C:2 Födelse- och dopböcker 1739–1757
  - C:3 Födelse- och dopböcker 1765–1797
- Näsby kyrkoarkiv (SE/VaLA/00279)
  - AI:8 Husförhörslängder 1841–1846
  - C:3 Födelse- och dopböcker 1814–1860
- Nävelsjö kyrkoarkiv (SE/VaLA/00284)
  - C:1 Födelse- och dopböcker 1681–1804
- Vetlanda kyrkoarkiv (SE/VaLA/00413)
  - AI:5 Husförhörslängder 1793–1802
  - AI:6 Husförhörslängder 1803–1810
  - AI:7 Husförhörslängder 1811–1815
  - AI:8 Husförhörslängder 1816–1820
  - AI:9 Husförhörslängder 1821–1825
  - AI:10 Husförhörslängder 1826–1830
  - AI:11 Husförhörslängder 1830–1835
  - AI:12 Husförhörslängder 1836–1840
- Västra häradsrätts arkiv (SE/VaLA/01635)
  - AI:1 Domböcker 1610–1630
  - AI:2 Domböcker 1631–1655
  - FI:10 Bouppteckningar 1789–1791
  - FI:15 Bouppteckningar 1802–1803
  - FI:17 Bouppteckningar 1806–1807
  - FI:21 Bouppteckningar 1812–1813

FI:42 Bouppteckningar 1850–1851
AIIa:9 Uppbuds- och lagfartsprotokoll 1798–1800
AIIa:11 Uppbuds- och lagfartsprotokoll 1805–1808
AIIa:12 Uppbuds- och lagfartsprotokoll 1809–1914
AIIa:13 Uppbuds- och lagfartsprotokoll 1815–1818
AIIa:14 Uppbuds- och lagfartsprotokoll 1819–1824
AIIa:15 Uppbuds- och lagfartsprotokoll 1825–1829
Östra häradsrätts arkiv (SE/VaLA/01656)
FII:23 Bouppteckningar 1800
FII:53 Bouppteckningar 1831

Litteratur och tryckta källor

- Almquist, J. A., (1931–1976), *Frälsegodsen i Sverige under storhetstiden*, Skrifter utgivna av svenska Riksarkivet 1, Liber förlag. LIBRIS-ID: 8200493.
- Hård af Segerstad, N., (2005), »Unnesläkten från Västra härad i Småland«, *Släktforskarnas årsbok 2005*, s. 183–195. ISBN 9187676389.
- Inger, G., (1986), *Svensk rättshistoria*, Lund, Liber Förlag. ISBN: 91-38-61767-6.
- Mårtensson, L., (1950), *Förteckning över bondeståndets ledamöter vid riksdagarna 1600–1697*, Stockholm. LIBRIS-ID: 505540.
- Ström, T., (1970), *Mickel i Tenhult*, Huskvarna. LIBRIS-ID: 1243771.
- Sparrlöf, G., (1992), »Johan Håkansson och släkten Trolle i Björkö«. *Släkt och Hävd 1992:2*, s. 81–89. ISSN: 0489-1090.
- Sparrlöf, G., (2015), »Mickel i Tenhult och hans ättlingar i Törsbo cirka 1620–1750«, *Svensk Genealogisk Tidskrift 2015:2*, s. 135–158. ISSN: 1654-1731.
- Westling, C., (2011), »En släktkrets kring namnet Runbom i Njudung«. *Svensk Genealogisk Tidskrift 2015:2*, s. 100–116. ISSN: 1654-1731.
- Växjö läroverks äldre matriklar [del 2]: *Växjö skolas matrikel för åren 1752–1819*, utgiven av Ludvig Larsson, Växjö, 1924. LIBRIS-ID: 2104495.